

DAVLAT QARZINING XUSUSIY SEKTORGA TA'SIRI

Davlatov Mardon Bahrom o'g'li

“Oriental” universiteti

“Iqtisodiyot va Turizm” fakulteti talabasi

Xakimov Boburbek Akmaljon o'g'li

Oriental universiteti

Iqtisodiyot va turizm kafedraasi o'qituvchisi

Annotatsiya: *Maqola "Davlat qarzining xususiy sektorga ta'siri" mavzusida davlat qarzlarning xususiy sektor (korxonalar va tadbirkorlik faoliyati) ustiga ta'sirini tahlil qiladi. Maqolada davlat qarzlari va xususiy sektorning mamlakatning iqtisodiy faoliyatida o'zaro bog'lanishlari, davlat qarzlari tomonidan xususiy sektorga taqdim etiladigan imkoniyatlarni oshirish, yangi sohalarida rivojlanishni oshirish, va xususiy sektorga ta'sir ko'rsatishning oqibatlari kabi muhim masalalar ko'rib chiqiladi. Davlat qarzlari bilan bog'liq qonuniy, iqtisodiy va ijtimoiy tashkilotlarning o'zaro munosabatlari, davlat qarzlari olish, qaytarish va qizdirish shartlari, xususiy sektorga ta'sir ko'rsatishning manfaatlari va oqibatlari, shuningdek, davlat qarzlari va xususiy sektor orasidagi tizimli munosabatlarni o'rganish uchun ilmiy ko'rsatmalar, statistik ma'lumotlar va tadqiqotlardan foydalaniladi. Maqola, akademik uslubda, ilmiy tadqiqotlarni muhim asoslar asosida tuziladi va davlat qarzlari va xususiy sektor o'rtasidagi bog'lanishlarni analiz qiladi. Maqola, davlat qarzlari va xususiy sektor ustiga ta'sirini tahlil qilib, ularning oqibatlari va mustahkamlanishi bo'yicha ilmiy ma'lumotlarni taqdim qiladi.*

Tayanch iboralar: *Davlat qarzi, xususiy sektor, STATA-14, BRICS, Iqtisodiy faoliyat, rivojlanish, kreditlar, panel ma'lumotlari, avtokorrelyatsiya, regressiya, Analiz, statistik ma'lumotlar, ekonometrik model, Bruesh-Pagan testi, gipotezalar testi, determinatsiya koeffitsiyenti, imkoniyatlar, xususiy lashtirish, taxlillar, munosabat, oqibatlar.*

Kirish:

Maqolada dunyodagi eng rivojlanayotgan mamlakatlari (BRICS) iqtisodiy faoliyatidagi davlat qarzlarning o'sish muammolari va xususiy sektorga ta'siri tahlil qilinadi. Ushbu maqola akademik uslubda tuziladi va davlat qarzlari va xususiy sektorning o'rtasidagi bog'lanishlarni kritik jihatdan o'rgatib beradi.

Maqolada davlat qarzlari va xususiy sektor o'rtasidagi munosabatlarni ilmiy ko'rsatmalar, tadqiqotlar va statistik ma'lumotlar asosida analiz qilib, davlat qarzlari olish, qaytarish va qizdirish shartlarining xususiy sektor ustiga ta'sirini tahlil qilinadi. Kirish qismida davlat qarzlari va xususiy sektorning munosabatlari davom etishi kerakligi, davlat qarzlarning o'sish muammolarining o'ziga xosligi va xususiy sektor ustiga ta'siri muhimligi tanqidiy yondashuv bilan yondashuv qilinadi.

Maqola rivojlanish va mustahkamlanishga oid ilmiy muhokamalarni taqdim qiladi, davlat qarzlarning xususiy sektorga ta'sirini tahlil qilishda ko'rsatmalarni o'rgatib beradi. Ushbu maqola, mamlakatlar (BRICS) iqtisodiy faoliyatida davlat qarzlarning o'sishining xususiy sektorga ta'siri mavzusidagi tadqiqotlarda kritik o'rnini egallaydi.

Adabiyotlar taxlili:

"Davlat qarzlarning siyosiy oqibatlari: zarar va foydalar, davlat siyosati va siyosiy institutlar" - Stephan Haggard va Robert R. Kaufman tomonidan yozilgan bu kitobda, davlat qarzlarning siyosiy oqibatlari va ulardan kelib chiqadigan zarar-foйда tahlili o'rganiladi. Ushbu kitobda davlat qarzlarning siyosiy institutlar, davlat siyosati, iqtisodiy tizimlar bilan bog'liq omillar va ularning ta'siri tahlil qilinadi.[1]

"Davlat qarzlari, investitsiyalar va iqtisodiy oqibatlarning dinamikasi" - Paolo Mauro va Andre Faria tomonidan yozilgan bu kitobda, davlat qarzlarning investitsiyalar va iqtisodiy oqibatlarning dinamikasini o'rganishga bag'ishlangan. Ushbu kitobda davlat qarzlarning iqtisodiy va moliyaviy dinamikasi, investitsiyalar bilan bog'liq omillar, va ulardan kelib chiqadigan ta'sir o'rganiladi.[2]

"Davlat qarzlarning iqtisodiy oqibatlari: teoriyalar va empirik ko'rgazmalar" - Carmen M. Reinhart va Kenneth S. Rogoff tomonidan yozilgan bu kitobda, davlat qarzlari va ulardan kelib chiqadigan ta'sirlar teoriyalarni va amaliy ko'rgazmalarni o'rganishga bag'ishlangan. Ular mamlakatlarning qarzlari bilan bog'liq ravishda iqtisodiy rivoj va iqtisodiy tahlilni batafsil o'rgatadi.[3]

"Davlat qarzlari va ularning iqtisodiy ta'siri: ko'plab mamlakatlarning ta'limoti" - James M. Boughton va Domenico Lombardi tomonidan yozilgan bu kitobda, dunyo mamlakatlari tomonidan izlanayotgan qarzar va ulardan kelib chiqadigan iqtisodiy ta'sir o'rganiladi. Bu kitobning qo'llanmalarida, shuningdek, davlat qarzlarning iqtisodiy siyosiyatlarga, moliyaviy siyosiyatlarga va moliyaviy institutlarga ta'siri tahlil qilinadi. [4]

"Davlat qarzlari, iqtisodiy tartibsizlik va inson huquqlari" - Isabel Ortiz, Matthew Cummins, va Kalaivani Karunanethy tomonidan tuzilgan bu maqolada, davlat qarzlarning inson huquqlari va sosial himoya sohasidagi ta'siriga qaratiladi. Bu maqolada davlat qarzlarning inson huquqlari, ijtimoiy qo'llanma va qo'llash, sog'liqni saqlash va ta'lim, ish bilan bog'liq sohalarga ta'siri keng ko'rsatiladi [5]

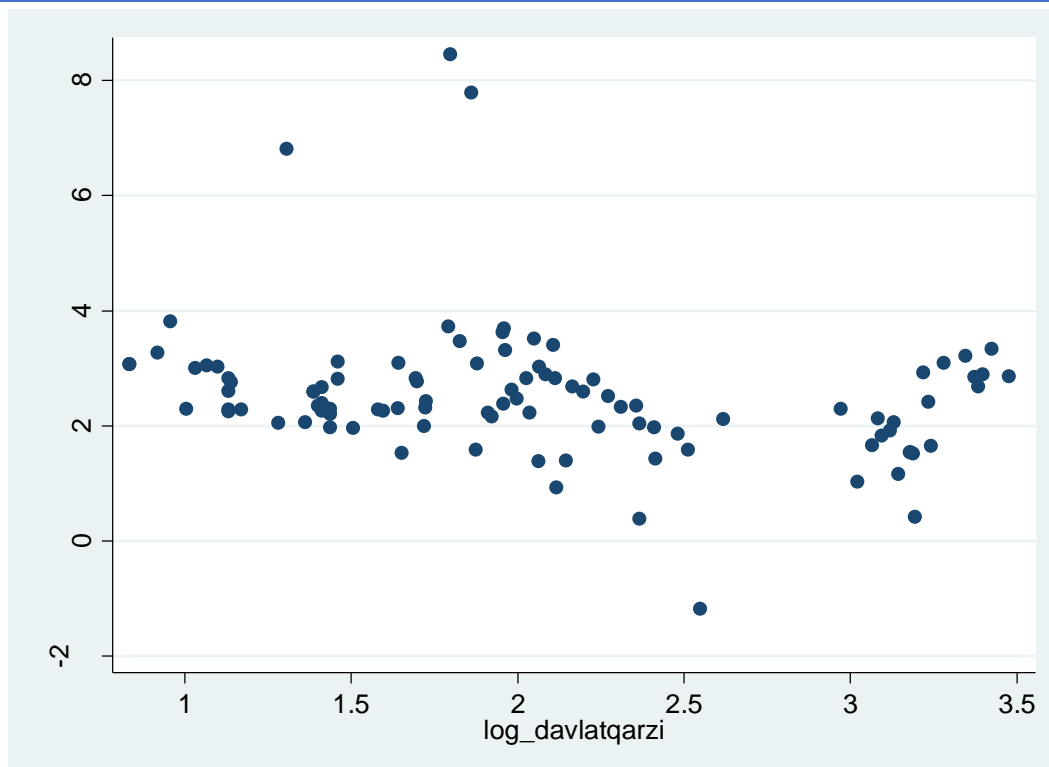
Tadqiqot metodologiyasi:

Butun dunyo jaxon banki ma'lumotlari, darsliklar, professor olimlarning fikr-muloxazalari, ularning nazariy va amaliy strategiyalari ilmiy ishlari mazkur tadqiqotning nazariy-uslubiy asoslarini tashkil etadi. Tadqiqotda abstract va analitik mushoxadalar, normativ, pozitiv va siyosiy taxlil, qiyosiy va omilli taxlil kabi usullardan foydalanilgan. Ekonometrik model:

$$Davlat\ qarzi_{it} = \beta_0 + \beta_1 \times Xususiy\ sektorga\ berilgan\ kreditlar_{it} + u_{it}$$

Taxlillar va tadqiqot natijalari:

1) Ma'lumotlarning tasviriy statistik taxlili: hisobotda keltirilgan statistik tadqiqotlarni amalga oshirish uchun barcha statistik ma'lumotlar <https://databank.worldbank.org> (Jahon Bankining) rasmiy veb saytida taqdim qilingan ma'lumotlar bazasidan olindi. Bu maqsadda 1990-2022 yillar oralig'i uchun BRICS mamlakatlari, ya'ni, Braziliya, Rossiya, Hindiston, Xitoy va Janubiy Afrika mamlakatlarining davlat qarzi va xususiy sektorga berilgan kreditlar ko'rsatkichlarini tanlab olindi. 1-rasmdagi diagrammada davlat qarzini xususiy sektorga ko'rsatgan ta'siri skatterogrammada aks ettirilgan.

Bu ko`rsatkichlardan ko`rinib turibdiki davlat qarzi bilan xususiy sektorga berilgan kredit xajmi o`rtasida salbiy yoki ijobiy munosabat mavjud yoki mavjud ekanligini bir qarashda bilib bo`lmaydi. Buning uchun korrelyatsiya testi o`tkazilishi kerak.

2) Agar o`zgaruvchilar qiymatlarini tahlil qilib ko`rilganda, ko`rish mumkinki, panel ma`lumotlari to`liq tayyorlangan - ya`ni, barcha BRICS mamlakatlari va 1990-2022 yillar uchun statistik qatorlar to`liq to`plab olingan. Buni kuzatish uchun STATA-14 ekonometrik tahlil dasturi vositasida olingan xulosalarning statistik ko`rsatkichlari 2-jadvalda taqdim etilgan. Ushbu amaliyotni bajarish uchun STATA-14 dasturiga kirib “summarize” buyrug`ini “details” muqobili bilan birgalikda foydalanildi. Natijada quyidagi jadval xosil bo`ldi.

Descriptive Statistics

Variables	Obs	Mean	Std. Dev.	Min	Max	p1	p99	Skew.	Kurt.
log davlatqarzi	116	2.077	.716	.833	3.505	.833	3.475	.363	2.2
log xsbdavolar	137	2.533	1.184	-1.174	8.456	.388	7.798	2.328	12.932

Jadvaldan ko`rish mumkinki, davlat qarzi ko`rsatkichlari uchun eng kichik qiymat (min) 0.833, eng katta qiymat (max) 3.505. Bu qiymatlarning barchasini foizda taqdim qilindi. Bunda, qator o`rta arifmetik qiymati 2.077 ga va kvadratik o`rtacha tafovuti 0.716 ni tashkil qildi. Kelib chiqqan Kvadratik o`rtacha tafovut qiymati o`rta arifmetik qiymatdan kichik ekanligidan bilsa bo`ladiki, chetki qiymatlar kuzatilmagan. Og`ish darajasi (“skewness”) va yoyilish darajasi (“kurtosis”) ko`rsatkichlariga qaralganda, ularning qiymatlari bir biriga mos ravishda 0.363 va 2.2 ni tashkil qildi. Bu ko`rsatkichlardan kelib chiqib, yalpi ichki mahsulot statistikalari normal taqsimot qatoriga mos kelishini bemaol ta`kidlash mumkin. Chunki fanda isbotlab qo`yilganidek, Georg va Melleri (2010) og`ish darajasi ko`rsatkichi -2dan 2gacha

oraliqda va yoyilish darajasi -7dan 7gacha oraliqlarda qayd etilsa, qator taqsimotini normal deb hisoblash mumkin ekanligini isbotlashgan.

Xususi sektorqa berilgan kreditlar ko`rsatkichlari uchun eng kichik qiymat (min) -1.174, eng katta qiymat (max) 8.456. Qator o`rta arifmetik qiymati 2.533 va kvadratik o`rtacha tafovut 1.184 ni tashkil qildi. Kvadratik o`rtacha tafovut qiymati o`rta arifmetik qiymatidan kichik ekanligidan bilsa bo`ladiki, chetki qiymatlar kuzatilmagan. Og`ish darajasi 2.328 va yoyilish darajasi 12.932 ni tashkil qilgan. Bu ko`rsatkichlardan kelib chiqib, inflatsiya statistikalari normal taqsimot qatoriga mos kelmasligini taxminan aytish mumkin.

3)Analitik statistik taxlil. BRICS mamlakatlarida davlat qarzini xususi sektorqa berilgan kreditlarni analitik taxlil qilganda ushbu ko`rsatkichlar orasidagi munosabat iqtisodiy nazariyaga ko`ra ijobiy bo`lishi kerak.

Variables	(1)	(2)
(1) log_davlatqarzi	1.000	
(2) log_xsbdavolar	-0.248*	1.000
	(0.012)	
*** $p < 0.01$, ** $p < 0.05$, * $p < 0.1$		

Korrelyatsiya ko`rsatkichi davlat qarzi va xususi sektorqa berilgan kreditlar uchun taqriban -0.248 ni tashkil qildi. Bu ko`rsatkichlardan davlat qarzi ko`rsatkichlari va xususi sektorqa berilgan kreditlar o`rtasida munosabat yo`nalishi salbiy, munosabat kuchi esa kuchsiz ekanini tasdiqlaydi.

4)Regression tahlil amalga oshirilganda, avvalambor, ma`lumotlar qatorini qo`shilgan ma`lumot sifatida qarab, EKKU (eng kichik kvadratlar usuli) regressiyasi amalga oshirildi. Bu ishni STATA-14 ichki "regress" buyrug`i bilan bajarildi. Natijalar quyidagicha taqdim etildi:

Linear regression

log_davlatqarzi	Coef.	St.Err.	t-value	p-value	[95% Conf	Interval]	ig
log_xsbdavolar	-.155	.061	-2.56	.012	-.275	-.035	*
Constant	2.438	.169	14.43	0	2.103	2.774	**
Mean dependent var							
		2.047	SD dependent var		0.741		
R-squared		0.061	Number of obs		102		
F-test		6.529	Prob > F		0.012		
Akaike crit. (AIC)		224.752	Bayesian crit. (BIC)		230.002		
*** $p < 0.01$, ** $p < 0.05$, * $p < 0.1$							

Ushbu taxlil ko'rsatishicha davlat qarzi ko'rsatkichiga xususiy sektorga berilgan kreditlarining beta koeffitsiyenti axamiyatga ega ekan. Natija manfiy -0.155 chiqqani va Gipotezalar testi ko'rsatgan qiymat 0.005 dan kichikligi xam buning yaqqol isboti ekanligini tasdiqladi. Bundan shunday xulosa keladiki agar xususiy sektorga beriladigan kreditlar 1 % oshadigan bo'lsa davlat qarzining hajmi 0.155 kamayishi va bu axamiyatga egaligi kuzatiladi.

5) Tuzgan model gomokadast yoki geterokadastligini tekshirish ya'ni Bruesh Pagan testi:

Breusch-Pagan / Cook-Weisberg test for heteroskedasticity Ho: Constant variance
Variables: fitted values of log_davlatqarzi chi2(1) 0.13 Prob > chi2 = 0.7208

Ko'rinib turibdiki ko'rsatkichlardagi qiymatga ko'ra geterokadastlik kuzatilmadi. Model to'g'ri va talabga javob berdi chunki natija 0.05 dan yuqori chiqdi ya'ni 0.7208 ga teng.

6) Avtokorrelyatsiya bormi yoki yo'q?

Number of gaps in sample: Breusch-Godfrey LM test for autocorrelation chi2	df	Prob>Chi2
17	1	0.012
82.990	2	0.026
85.952	3	0.040
86.010	4	0.046
86.018	5	0.053
86.040		

H0: no serial correlation

Bu jadvaldan ko'rish mumkinki ushbu modelda avtokorrelyatsiya deyarli ro'y bermagan.

7) Lag regressiyasi:

Linear regression

log_davlatqarzi	Coef.	St.Err.	t-value	p-value	[95% Conf	Intervall]	Sig
i							
log_xsbdavola	-.04	.017	-2.43	.017	-.073	-.007	**
r							
L	.967	.022	43.88	0	.924	1.011	***
Constant	.162	.07	2.33	.022	.023	.3	**
Mean dependent var	2.082		SD dependent var	0.754			
R-squared	0.960		Number of obs	89			
F-test	1040.746		Prob > F	0.000			
Akaike crit. (AIC)	-79.875		Bayesian crit. (BIC)	-72.409			
*** p<.01, ** p<.05, * p<.1							

Lag regressiyasi avvalgi vaqt nuqtalarining, hozirgi vaqtdagi qiymatni bashorat qilish uchun ishlatiladi. Ushbu jadval modelni yanada aniqroq qilish uchun tuzildi va model to'g'ri tanlanganini isbotlab berdi. Ya'ni umumiy natijalarga ko'ra xususiy sektorga berilgan kreditlar 1 % ga oshganda davlat qarzi 0.04% ga qisqaradi degan natijani taqdim etdi va bu natija o'z navbatida ahamiyatli deb ham qayd etildi.

Xulosa:

Bir qancha olimlar, davlatning xususiy sektorga kredit berish siyosatiga qarshilik bildirishadi. Ularning asosiy fikri davlatning xususiy sektorga kreditlarni berishining o'zaro xamkorlik va samaradorlik prinsiplariga rioya qilmay, korrupsiya, doimiy qarz kushandaligi kreditlarni e'tiborli va samarali tarzda ishlatishni ta'minlash, siyosiy to'lov yuklari oshirishi bilan bog'liq bo'lishi mumkin.

Boshqa olimlar, davlatning xususiy sektorga kreditlarni berishining iqtisodiy rivojlanishga, yangi ish o'rinlari yaratishga, yangi sohalarda innovatsiyalar va investitsiyalar rivojlanishiga qo'llanuvchi tomonlari ko'rsatib, davlatning o'zining strategik maqsadlari uchun kreditlarni berishning zarur bo'lishini ta'kidlab turishadi. Ular, xususiy sektorlarga kredit berishning sifatini, kreditlarni ishlatishning tashqi va ichki tartibini, maqsad va natijalarini o'rganib chiqishning muhim bo'lishini ta'lim etadilar.

Bundan tashqari, olimlar, davlatning xususiy sektorga kredit berishining ijtimoiy va siyosiy ta'siri haqida fikrlarni bildirishadilar. Ularning fikrlari, kreditlarni olishning ijtimoiy oqibatlarini, uning davlat va fuqarolarning huquq va erkinliklariga ta'siri, ijtimoiy soliqlarni to'lashning huquqiy manbalari va boshqa ijtimoiy-amaliy muammolarini o'rganishga yo'l qo'ymoqda.

Tadqiqotlar natijasida qilingan xulosalarga ko'ra davlat qarzlarning xususiy sektorga berilgan kreditlarga quyidagi ta'sirlarini keltirib chiqish mumkin:

Moliyaviy ta'sir: Davlat qarzlari o'sish bosqichida bo'lishi mumkin, shuningdek, katta miqdordagi qarzlarni boshqarishning moliyaviy ko'rsatkichlarini ta'sir qiladi. Xususiy sektorga berilgan kreditlar davlat kassasiga qo'shimcha moliyaviy yuklarni qo'shadi va davlatni moliyaviy qarzga olib keltirishi mumkin. Bu esa mamlakatning umumiy moliyaviy holatini, valyuta va moliyaviy siyosiyatlarni ta'sir qilishi mumkin.

Kredit bozorlariga ta'sir: Xususiy sektorga berilgan kreditlar bozor faoliyatini ta'sir qiladi. Xususiy sohasiga kreditlar olinishi, kredit bozoridagi likvidlikni oshirishi, xususiy sektorga kreditning qolgan majburiyati va foiz stavkasi orqali ta'sir qiladi. Bu esa xususiy sohada kredit bozorining faoliyatini, investitsiya va ish yaratish imkoniyatlarini ta'sir qilishi mumkin.

Kredit bojxona va tashqi iqtisodiy bog'lanishlar: Davlat qarziga xususiy sektorga berilgan kreditlar mamlakatning kredit bojxonalarini, kredit darajalarini va tashqi iqtisodiy bog'lanishlarni ta'sir qilishi mumkin. Kreditlarning xususiy sohaga berilishi, shuningdek, mamlakatning moliyaviy ko'rsatkichlari, tashqi iqtisodiy hamkorliklar va investitsiya jalb etishni ta'sir qilishi mumkin.

Davlat qarzini kamaytirish uchun xususiy sektorga berilgan kreditlarni yanada oshirish va uning samarali boshqarishiga qaratiladigan takliflar quyidagilardir:

Xususiy sektor subektlariga moliyaviy konsultatsiyalar va ta'limlar: Xususiy sektor subektlari uchun moliyaviy konsultatsiyalar va ta'limlar, kreditlarni samarali boshqarishga yordam berishi mumkin. Moliyaviy bilim va ko'nikmalarni oshirish, xususiy sektor

subektlarining daromadlarini boshqarish, moliyaviy tushumlarini qo'llash va boshqa moliyaviy mavzular bo'yicha ta'limlar va konsultatsiyalar xususiy sektorga kreditlarini samarali boshqarish uchun yordam beradi.

Tadbirkorlik bo'yicha boshqaruvning o'zlashtirilishi: Xususiy sektor subektlariga kreditlarni samarali boshqarish uchun tadbirkorlik bo'yicha boshqaruvni o'zlashtirishga qaratilgan takliflar. Xususiy sektor subektlari uchun mavjud bozor sharoitlari, moliyaviy baho oshish va past baho olish ehtimolligini o'rganish, shuningdek, qarzni boshqarish, daromadlar va xarajatlarni monitoring qilish va boshqa boshqaruv amaliyotlarini o'zlashtirish bo'yicha konsultatsiyalar va ko'rsatmalar yordamida kreditlarini samarali boshqarish.

Kredit shartlarini yaxshilash: Kredit shartlarini yanada yaxshilash, masalan, foiz stavkalari, muddati, to'lov grafigi va boshqa shartlarni ko'paytirish orqali xususiy sektor subektlariga kreditlarni qiziquvchanlik bilan oshirish mumkin. Bu ularga qarzni qaytarishni osonlashtiradi va ularning daromadlarini oshiradi.

Kredit garovlari va zamonaviy ko'rsatkichlarni qo'llash: Kredit garovlari va zamonaviy ko'rsatkichlarni qo'llash, masalan, qonun hujjatlari, elektron hujjatlarni ishlatish, kredit qaytarishni kuzatuvchi tizimlarni o'rnatish kabi yangi usullarni joriy etish orqali xususiy sektor subektlarining kreditlarni samarali boshqarishini yanada yaxshilashga yordam beradi.

Kooperativ tashkil etish: Xususiy sektor subektlarining kuchli kooperativ tashkil etishini rag'batlantirish taklifi ham o'rin oladi. Kooperativlar, subektlar o'rtasida hamkorlik va hissa-taqsimlash prinsiplariga asoslangan holda kreditlarni samarali boshqarishga yordam beradi. Bu ularga moliyaviy resurslarni o'zaro ulashish, riskni o'sirish va daromadni oshirish imkonini yaratadi.

Iqtisodiy va marketing konsultatsiyalar: Xususiy sektor subektlariga iqtisodiy va marketing konsultatsiyalar orqali, ularning ish faoliyatini yanada samarali boshqarishga yordam beriladi. Mijoz talablarini, bozorni, reklama va brandingni boshqarishda yaxshi amalga oshirish, yangi bozorlarga kirishni tashkil qilish va boshqa iqtisodiy-stratejik masalalarda yordam beriladi.

Ko'rsatkichlarni kuzatish va monitoring qilish: Kreditlarni samarali boshqarishni ta'minlash uchun subektlarning faoliyatini ko'rsatkichlarga asoslanib kuzatib borish, ma'lumotlarni to'plash va monitoring qilishning yanada samarali usullarini joriy etish taklifi ham muhimdir. Bunda subektlar uchun ma'lumot tizimlarini, xarajatlarni monitoring qilishni tashkil qilish va kreditni qaytarishni nazorat qilishni osonlashtirish imkoniyatini yaratadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR TO'PLAMI:

1)Stephan Haggard and Robert R. Kaufman's book "The Political Consequences of Public Debt: Costs and Benefits, Public Policy, and Political Institutions".

2)"The dynamics of public debt, investment and economic consequences" - Paolo Mauro and Andre Faria.

3)"The Economic Consequences of Public Debt: Theories and Empirical Evidence" - Carmen M. Reinhart and Kenneth S. Rogoff.

4)"Government Debts and Their Economic Effects: The Lesson of Many Countries" - James M. Boughton and Domenico Lombardi.

5)"Public Debt, Economic Chaos, and Human Rights" - Isabel Ortiz, Matthew Cummins,
and Kalaivani Karunanethy.